

УДК 821.161.2

ББК. 83.3(Укр)

## ПОВІСТЬ ВОЛОДИМИРА БІРЧАКА “ПРОТИ ЗАКОНУ”: ТРАГЕДІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОЗДВОЄНОСТІ

**С. М. Новак**

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,  
кафедра теорії та історії української літератури,  
тел.: (032 2-44) 39339*

*Стаття присвячена аналізу однієї з історичних повістей Володимира Бірчака. У розвідці розглянуто художнє втілення письменником проблеми “володар і народ” на матеріалі твору “Проти закону”. Особливе місце тут займає тема пошуку соціально-етичної перспективи.*

*Ключові слова: проза, інтерпретація, поетика, національна спрямованість, характер.*

Володимир Бірчак (1881-1952) заявив про себе як один із фундаторів львівського модерністського літературного угруповання “Молода Муза”. Зрілістю таланту відзначилася його проза 20-40-х років ХХ століття. Спадщина прозаїка пройнята непереможним бажанням повернути українцям історичну пам’ять і національну свідомість. Саме написання історичних повістей сприяло цьому якнайбільшою мірою. Популярність принесли авторові твори про княжу добу в Галичині “Василько Ростиславич” (1923), “Володар Ростиславич” (1930, у виданні 1941 року – “Велика перемога”), “Проти закону” (1936).

Іноді В.Бірчак ускладнював собі завдання тим, що брав головним героєм книги історичну постать, яка не здобула прихильності літописців своєю поведінкою. Що спонукало митця писати про галицького князя-“ізгоя” Володимира, сина Ярослава Осмомисла, – нині сказати важко. Можливо, автор хотів запропонувати читачеві глянути на світ очима оскарженого, щоб зрозуміти, пояснити причини його провин, як це зробила Леся Українка у драматичному діалозі “На полі крові”, де засуджує філософію зрадництва. А може, В.Бірчак вважав, що нове покоління не повинно заплющувати очі на ті гріхи, які, свідомо чи мимохіть, робили наші предки. Не докором минулому, а застереженням майбутньому поколінню звучить у творі думка про те, що керівникові держави не прощаються людські слабкості, які проявлялися в його характері, що перша особа країни часто не має права на особисте щастя, зате завжди державний діяч повинен “бути чистий, жити по-божому, як Христос велів” [2, 112].

Події третьої, найменшої за обсягом історичної повісті В.Бірчака “Проти закону”, відбуваються в Галичині у ХІІ столітті. Головний герой твору – князь Володимир – останній із династії Ростиславичів, що впродовж століття володарювали на галицьких землях. Володимирові

Ярославичу та його “незаконному” коханню протистоять бояри на чолі з Костянтином Сірославичем. З одного боку, на шальки терезів у творі поставлено нехтування князем суспільною думкою, моральними устоями, а з іншого – протест бояр проти можновладця, який порушує біблійну заповідь “не пожадай жони ближнього свого”. Ця міжусобиця серед правлячої верхівки Галицького князівства врешті-решт породила справжню війну. Конфлікт між індивідуальним і громадським у повісті “Проти закону” В.Бірчак розв’язує на теренах Галичини, Волині, Київщини, Угорщини, Німеччини, Польщі. Зцементовуючим елементом у творі стає подорож. “Мотив дороги – один із найдавніших і наймісткіших... Витоки його знаходимо у фольклорі, а пізнішу трансформацію – у світовій літературі – “Кентерберійські оповідання” Чосера, “Гаргантюа і Пантагрюель” Рабле, “Дон Кіхот” Сервантеса, “Кандід” Вольтера, “Сентиментальна подорож” Стерна, “Мертві душі” Гоголя, “Повія” Панааса Мирного, “Дорогою ціною” Коцюбинського та інші” [4, 25], – зазначив М.Гуменний.

Проблема “володар і народ” у повісті розглядається Бірчаком в іншому аспекті, ніж це простежувалося у його попередніх творах. Письменник осмислює образ князя-вигнанця, вивчає причини і наслідки скоєного володарем, який через власні почуття змушений був покинути князівство на поталу ворогові. Автор роздумує над тим, що лишає після себе можновладна людина. Чи вартує уваги прозаїка той факт, що правитель знайшов собі полюбовницю? Спершу твір Бірчака мав назву “Княжа любка”. Але потім, підкреслюючи набагато глибшу ідею, автор перейменовує повість на “Проти закону”. Сила князевого кохання до попаді Марії протиставлена тут силі закону. Подібна суперечність людського життя нерідко знаходила і знаходить своє відображення в художній літературі. Так, у романі С.Скляренка “Святослав” це сюжетна лінія “Святослав – Малуша”. У творі того ж автора “Володимир” подібна проблема стосується лінії “Володимир – Юлія”. Різні епохи, різне вирішення конфлікту, але всюди ворожі коханню обставини виявилися непереборними. Відмінність лише у масштабах протистояння і кількості жертв.

У процесі написання повісті “Проти закону” В.Бірчак опирався на дійсні факти, подаючи їх у хронологічній послідовності, але творчо переосмисленими. Зокрема бунт, який вчинили бояри проти князя Володимира, пояснюється тією історичною обставиною, що період зростання економічної та політичної ваги Галицького князівства знаменувався ще й прагненням бояр здобути вплив на управління державою. Із цією метою, як зазначають історики, боярство “почувалося до обов’язку” втручатися навіть у подружні справи князів. Свідченням цього було спалення полюбовниці князя Ярослава Осмомисла, що, однак, не сприяло “підкоренню” князя боярській хартії. Художнє відтворення цих подій знаходимо в повісті О.Назарука “Осмомисл”.

Як і в першій історичній повісті “Василько Ростиславич” В.Бірчака, у творі “Проти закону” звучить тема покути. Усвідомлення

князем-вигнанцем трагічної згубності свого вчинку стосовно народу спричиняє прозріння душі винуватця. Страждання сягають апогею завдяки звістці про звірства угорського короля-зрадника, що в личині Володимирового приятеля прийшов у Галич, а тепер ув'язнював, карав на смерть непокірних “горожан”, заохочував донощиків. Угорський “друг” врешті ув'язнив і самого галицького князя, відправив його з попадею в Угорщину і забрав собі всі княжі скарби – за “допомогу”. Це було виконанням частини заповіту короля Коломана, який на смертному одрі “вимагав помсти від своїх наслідників на галицьких князях” [2, 66].

Душевний стан ув'язненого князя Володимирка переданий Бірчаком за допомогою архетипних образів ночі, бурі, прірви, труни. Архетип води присутній у спогадах князя Володимира у вигляді дощу, що лив “як з цебра” у грозову ніч. Неволя для галицького правителя асоціюється зі смертю. “Маленька кімнатка високої вежі, довга, як труна, з малим віконцем, через віконце видно долом сад королівського замку, а далі високі мури. Очі князя блукають по синьому небі, хоч його й не бачать” [2, 73], – такий опис нового пристановища Володимира знаходимо у творі. “Маленька кімнатка” символізує штучно обмежений життєвий простір невільника, недарма вона асоціюється з труною. Князь сподівається на визволення – “синє небо”, як символ волі, не завжди буде заслоненим перед його очима. Але поки що несприятливі зовнішні обставини утримують князя Володимира у стані найвищої емоційної напруги. Правитель відчуває абсурдність свого становища, абсурдність світу, в якому треба питати дозволу на кохання. Лейтмотивним нічним пейзажем В.Бірчак створює тло, що віщує гіркоту усвідомлення Володимиром безвиході ситуації, в якій він опинився. Автор застосовує прийом анамнезису, щоб показати процес самоаналізу титулованого в'язня.

Події повісті є своєрідною ілюстрацією до міркувань французької дослідниці Ж.Рюс, яка наводить вислів М.Конша про те, що все має свій початок, зростання, повноту і кінець. Істотним аспектом трагічного мистецтва життя є мистецтво вміння покласти край. Ніщо не має тривати довше за свою реальну значущість. “Трагічна людина безперервно відламує від себе напівзасохлі гілки, які на ній залишає життя, якщо й не переживаючи при цьому “одвічну радість становлення” (за висловом Ніцше), то, в усякому разі, не звертаючи уваги на біль, якщо вона його відчуває” [9, 540]. Казав колись Й.-В.Гете: “Добро втратити – небагато втратити! Честь втратити – втратити багато! Втратити мужність – втратити все! Тоді краще було б не родитися!” Князь-вигнанець втратив усе, крім мужності, розуму і ... бажання повернути оте втрачене.

В.Бірчакові вдалося створити цілісний, рельєфний образ Володимира Ярославича. З огляду на те, що емоційне життя літературного героя відіграє надзвичайно важливу роль у художньому творі, зображений письменником правитель виглядає більш “позитивним”, “живим”, ніж, наприклад, головний герой роману С.Скляренка “Святослав”. Почуття Святослава здаються дуже нетривкими, “незрілими”. Слова княгині Ольги про необхідність відіслати Малушу геть “з Гори” викликали у

Святослава якусь невиразну реакцію: правитель “жахнувся” і... погодився. Цілком інакше зображує С.Скляренко князя Володимира з однойменного роману. Спорідненість душ цього героя та його першої дружини Рогніди відчувається у творі навіть під час їхньої розлуки. Слід зазначити, що постать Рогніди осмислювалася прозаїками по-різному. Так, Ю.Опільський у повісті “Ідоли пануть” (1927) зображує дружину Володимира як змовницю проти нього, противницю його державної політики. Ще інакше тема “кохання і закон” звучить у поезії Л.Костенко “Горислава Рогніда”. Співчуваючи нещасливій особистій долі полоцької княгині, поетеса розглядає проблему співвідносності кохання Рогніди до вбивці її батька та братів з одвічними моральними цінностями. Твір закінчується рядками:

*Княгинечка, Рогніда, Горислава...*

*Ото не треба ворога любить! [7, 379].*

Тему вірності і зради письменник розробляє у повісті різнобічно. На батьківщині, в Галичині, серед княжого оточення були не лише бояри-ворохобники, а й ті, що казали: “У нас звичай бути вірним, кому раз вірність присягнули ми, й бити тих, що зламали вірність” [2, 33]. Бунтові вельмож проти законної влади протистоїть у повісті боярин Горобець. Він розуміє, що заміна влади перед навислою загрозою війни, створення хаосу в державі за таких обставин – це самогубство. Творячи образ Костянтина Сірославича, В.Бірчак вказує на ту обставину, що вельможа “не помічав” беззаконня, поки князь не забрав від нього право постачати калуську сіль. Таким чином боярин більше дбав про власну вигоду і гонор, ніж про “моральне обличчя” князя. Тим паче, що Костянтин Сірославич, виступаючи проти законного правителя, стає зрадником, бо шукає заміну князеві на свій смак.

У рецензії на повість “Проти закону” Л.Граничка (Л.Луців) зазначає, що автор твору нібито надто м’яко картає Костянтина Сірославича за спробу здійснити державний переворот. Насправді ж гострий осуд дій першого в князівстві боярина зустрічаємо в повісті дуже часто. Щодо поблажливого ставлення князя Володимира до боярина-бунтівника, то воно вмотивоване сюжетом твору. По-перше, князь сам порушив закон; по-друге, цар Барбароса, надаючи допомогу, вимагав не карати винних, бо кожна зі сторін-учасниць конфлікту по-своєму завинила; по-третє, галицькі бояри погодилися воювати з уграми і пробачити князеві провини, якщо і він не завдасть кривди нікому з галичан. За таких взаємних застережень персонажів автор твору не міг показати “жорсткішу” розв’язку конфлікту. Обидва герої обтяжені гріхами і обидва прагнуть прощення. Князь зрадив народ, потім порушив дану коханій клятву. Костянтин Сірославич зрадив народ, намагаючись зрадити князя. Польський філософ Л.Колаковський вважає, що політична зрада загалом двозначна, бо добро і зло в політиці переважно не мають чітко окресленої межі. Якщо люди зраджують погану справу, але роблять це заради власної користі, а не тому, що ця справа погана, то вони не заслуговують поваги. Але й ті, що служать поганій справі з ідеологічних, а не егоїсти-

чних мотивів, знаючи, що ця справа погана, теж вартують осуду [5, 86]. Отже, князь і його боярин спільно взялися виправляти скоєне ними.

Об'єктом любові князя і причиною конфлікту між ним і боярами постає в повісті “Проти закону” красуня-попада Марія. У цьому образі переплітаються чесноти і вади, привабливі та відразливі риси характеру. Нешасливе подружнє життя штовхнуло Марію в обійми князя. Опинившись поруч із закоханим князем, Марія “стала цікавитися державними ділами” і “домагатися княжих почестей”. Її вчинки були основним поштовхом до бунту бояр, що не хотіли підпорядковуватися попаді. В.Бірчак зображує Марію гордою і жорстокою жінкою. Її тішить те, що заради неї Володимир покинув престіл, аби з допомогою угорського короля упокорити ворогів їхнього щастя. Марія не розуміє зусиль князя, спрямованих на повернення ним своєї держави, влади. Незважаючи на це, князь говорить про неї з ніжністю, бо вона “під осінь прояснила його життя”. У повісті “Проти закону” виразно звучить тема пошуку соціально-етичної гармонії.

Історично зумовлена кількість претендентів на галицький престол сприяла авторському задумові показати боротьбу між індивідуальною вигодою і загальнодержавними інтересами в душі кожного з руських князів. Галичина манила до себе волинського князя Романа. Багато зусиль витратив він, але не зміг здобути жаданого престолу, як не зміг зволити Галич від угрів. Своєю відвагою, вірою в перемогу волинський князь спонукає до боротьби з ворогами, які несли ярмо, безчестя, неволю галичанам. Незважаючи на те, що Роман прийняв пропозицію галицьких бояр зайняти місце законного правителя, скориставшись його відсутністю, розум і звитяга зображеного В.Бірчаком волинського князя викликають у читача прихильність. Щирий патріотизм і вболівання за народ переважають над бажанням князя Романа підступно злучити волинське князівство з могутнім південним сусідом.

Іншим претендентом на галицький престол виступає у повісті Ростислав Берладничич, який служив “наємним князем” у Смоленську. Втративши надію бути володарем Галичини, Ростислав стає вище власницьких інтересів. Він прагне звільнити від ворога землю, яку вважав своєю батьківщиною, або полягти в боротьбі і запалити до бою упокорених галичан, – “з малої іскри велику пожежу викресати”. Патріотизм, жертвовність, безстрашність – ці риси завжди імпонували В.Бірчакові. Ними він наділяє князя Ростислава, котрий не шкодує життя в ім'я свободи хоч не своєї, але ж рідної йому землі. Описуючи героїчні вчинки Ростислава, що у згаданій ситуації не мають нічого спільного зі звичайним честолюбством чи розрахунком, В.Бірчак підносить патріотичні почуття читачів на найвищий рівень.

Антиподом звитяжця постає у творі тип зрадника Степана Безхребетного. Людина флюгерної вдачі, він нібито “в імені цілого Галича” вірнопіддано припрошує ворога володарювати в українському князівстві. Цей образ лакузи епізодичний, але без нього картина безладу в Гали-

чі була б неповною. Експресивна мовна партія Безхребетного сприяє створенню в уяві читача “довершеного” типу запроданця.

Характеризуючи повість В.Бірчака “Проти закону”, Л.Рудницький у статті “Образ Галича в українській еміграційній літературі” вказує на “деяку описовість зображуваних подій”, “поверховість у створенні характеристик”, “дещо примітивний спосіб” вираження ідеї твору [8, 141]. Що ж, Бірчак не вважав свої твори шедевралями, проте в західноукраїнській історичній белетристиці 20 – 40-х років ХХ ст. вони заслужено посідають гідне місце.

Описів у повісті “Проти закону” небагато. З їх допомогою В.Бірчак лише окреслює тло розповіді. Найвиразніших, найяскравіших художніх засобів романіст вживає для зображення гірського пейзажу. У цьому фрагменті твору відчутна не лише творча майстерність автора, але і його любов до природи, до рідної землі: “А вночі? Яка краса на горах, на верхах! На небі місяць уповні й ні одної хмаринки, всі верхи видніють, як удень. А глянеш вділ – між деревами срібні довгі намиста. Це потоки, що в їх плесах відбився сріблом місяць. Довкруги тиша, все спить, а тільки цвіркуни цвіркочуть безнастанно десь у траві. Їх голос серед тиші гучний, дзвінкий” [2, 39]. Переїзд князя і Марії через Карпати – це одне з найромантичніших місць у повісті. Поетизація гірських пейзажів є характерною рисою творчості В.Бірчака. Він любив описувати мальовничі гірські краєвиди так, як О.Гончар любив оспівувати степові простори, а Ю.Яновський – морську стихію.

У січні 1928 року В.Бірчак зазначив у листі до видавця М. Галушинського: “Вірте мені, що я в повість вложив дуже багато праці. Коли її перечитаєте, побачите, який її зміст легкий, не замотаний, а це ж і є праця. Це не є повість про Стецька якогось, що гуляє в степу, й автор щохвилі впаковує його в нові пригоди, але це про історичні особи, де воля автора дуже мала, а завдання велике: давніх великих людей представити живими. Тут щохвилі історик готов під серце кольнути цитатом з якогось літопису.

Отже, я працю дав... Здоровлю сердечно. Ваш Бірчак” [1, арк. 5].

Як і в інших історичних творах, письменник у повісті “Проти закону” використовує короткі притчі, приповідки і прислів'я, як-от: “Де є доріжка, там не ростуть дерева, там і видно небо. Воно не раз так і в житті, як загубиться чоловік в земних ділах, мусить глядіти догори” [2, 92]. Або: “Не завжди чоловік працює, коли працює. Часом чоловік найліпше працює, коли нічого не робить” [2, 93]. Іноді прозаїк майстерно стилізується під народного оповідача або й літописця. Але, як зазначає М.Гуменний, “авторська філософська позиція набагато ширша і глибша за ідейну позицію оповідача” [3, 15]. Своєю останньою історичною повістю В.Бірчак завершує змалювання образу княжої України та змушує читача усвідомити, що любов до Батьківщини – це найвище почуття, яким наділив людей Бог. Воно вимагає набагато більшої жертвності, самопосягати, ніж усі інші людські почуття. І особливо це мусить пам'ятати той, від кого залежить доля народу, хто має право карати і

милувати, розпоряджатися людським життям. Користуватися цим правом слід дуже виважено, бо від одного невдалого кроку, від однієї хвилини забуття може настати трагедія, кінець якої важко передбачити.

В.Бірчак одним із перших звернувся до теми княжого життя в Галичині. В історичних повістях він сформував позитивний образ правителя – чесного, мужнього, відважного і справедливого. Збірний образ володаря виглядає повнокровним завдяки не “ідеальності”, а вмінню позбуватися вад, здобувати перемогу над внутрішніми і зовнішніми ворогами, визнавати верховенство суспільного над особистісним у долі можновладця. Князь-“ізгой” Володимирко є учасником надзвичайно важливого процесу – процесу здобуття цілковитої влади над своїми людськими слабкостями, аби подолати міжусобиці, братовбивство, загарбників і виправити “дрібні” вчинки, що врешті-решт здатні порушити мир і спокій у державі.

Автор ускладнює собі завдання тим, що ретельно відтворює хід історичних подій, зображуючи при цьому головними персонажами реальних українських князів. Письменникові вдалося зробити всі акції у повісті цікавими, незважаючи на обмеження і “тиск” історичного фактажу. Звернення до таємниць підсвідомості надають творові новаторського звучання. Оповідь урізноманітнюють елементи інтриги. В.Бірчак реалістично описує характери давніх пристосованців, які нічим не відрізняються від сучасних. Твір суттєво відмінний від тогочасної белетристики, в якій історичні події виступали хіба тлом, тому в літературному процесі 20-40-х років ХХ століття посідає важливе місце.

Прозаїк умів вдало переосмислювати повчальні моменти з історії українського народу і втілювати з їхньою допомогою ідеї сучасного облаштування державного життя. У свій час Ю.Косач відмітив: “Існує завжди таємний, чудесно притягальний глузд історії – ним пройнята наша сучасність, замилувана в історизмі не менш, ніж це було в часи розвитку романтизму” [6]. Повість В.Бірчака про княжу добу в Галичині має неперехідне пізнавальне значення, підкріплене силою естетичного впливу. Вона сповнена історичного оптимізму, віри у гідне майбутнє України.

### *Література*

1. Бірчак В. Листування з Михайлом Галущинським про видання і рецензування у Львові повістей “Володар Ростиславич” і “Княжа любка” (1927-1933) // ЦДІА у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Од. зб. 6575. – Арк. 12,22.
2. Бірчак В. Проти закону: Історична повість із княжих часів. – Вінніпег, 1953. – 128 с.
3. Гуменний М. Проблема авторської позиції в романах Олеся Гончара // Дивослово. – 1994. – Ч. 1. – С. 12-15.
4. Гуменний М. Хронотоп у романах Олеся Гончара // Слово і час. – 1993. – Ч. 8. – С. 22-28.

5. *Колаковский Л.* Міні-лекції на максі-теми. – К.: Основи, 1999. – 133с.
6. *Косач Ю.* До проблеми історичної повісти // Назустріч. – 1938. – Ч.4.
7. *Костенко Л.* Горислава Рогніда // Костенко Л. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – С. 379.
8. *Рудницький Л.* Образ Галича в українській еміграційній літературі // Галич і галицька земля в українському державотворенні: Збірник наукових матеріалів, присвячений 1100-літтю заснування Галицько-Волинської держави. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 134-143.
9. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки. – К.: Основи, 1998. – 669 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 23.08.2009 р.  
Рекомендовано до друку докт. філол. наук, професором Рудницьким Л.І.*

### **THE HERO-EXILE AT VOLODYMYR BIRCHAK'S STORY “AGAINST THE LAW”: TRAGEDY OF PSYCHOLOGICAL BIFURCATION**

**S. M. Novak**

*Drogobych State Pedagogical University by I. Franco, Department of Theory  
and Histories of Ukrainian Literature, tel.: (032 2-44) 39339*

*The article is devoted the analysis of the one of Volodymyr Birchak's historical stories. In research the problem “the governor and the people” is considered on the material of the story "Against the law". The special place is occupied here with a theme of search of socially-ethical prospect.*

**Key words:** *prose, interpretation, a national orientation, poetics, character.*